

OS SUFIOS NOMINAIS DIMINUTIVOS *-IÑ-O* / *-IÑ-A*, *-IT-O* / *-IT-A* E *-IC-O* / *-IC-A* NA FALA DO CONCELLO DE CASTRELO DO VAL¹

AQUILINO S. ALONSO NÚÑEZ
Universidade de Vigo

1. *Introducción*

O concello de Castrelo do Val, situado na zona suroriental da provincia de Ourense, contaba en 1991 con 1.463 habitantes de dereito repartidos en dezaseis núcleos de poboación. Dende un punto de vista dialectolóxico (vid. Fernández Rei: 1990), a fala deste concello englobase no bloque central porque nesta zona se di *pantalós* fronte a *pantalois* do bloque oriental e a *pantalóns* do bloque occidental. Dentro do bloque central, esta fala sitúase na área oriental de transición, pois non se empregan *il*, *iste*, formas propias da área lucu-auriense; senón que se se usan *el*, *este* (vid. Alonso Núñez 1995: 103-127).

Os obxectivos do presente traballo son os seguintes:

- a) Facer un estudio descritivo dos sufixos *-iñ-o* / *-iñ-a*, *-it-o* / *-it-a* e *ic-o* / *ic-a* na fala viva do municipio de Castrelo do Val para axudar a concretar mellor a gramática descritiva do galego común actual no ámbito da sufixación. Opto por un estudio destas características porque considero que, para a descrición gramatical do galego común actual, é preferible analizar estes elementos nunha fala viva antes ca en obras literarias.
- b) Observa-la repartición funcional de *-iñ-* e *-ciñ-* nesta fala.
- c) Subliña-la presenza do sufixo *-it-* no galego dos vellos de Castrelo do Val.

---

¹ Este traballo é unha reformulación da comunicación presentada ó *I Congreso Internacional A Língua Galega: Historia e Actualidade*, celebrado entre os días 16 e 20 de setembro de 1996 en Santiago de Compostela.

- d) Constatar que o valor minorativo ou empequenedor é o valor primordial do sufixo *-ic-* na fala deste municipio.
- e) Intentar predicir cál será a evolución futura destes sufixos.

Para realizar este estudio botei man do material recollido para a miña tese de doutoramento sobre a fala de Castrelo do Val. Así, a información manexada procede de enquisas persoais e daquelas cintas gravadas máis aproveitables para este tema.

En canto ó marco teórico, entendo o sufixo diminutivo coma unha unidade biplana con significante e significado. Parto da hipótese de que o significado denotativo deste signo lingüístico é a minoración, sexa significando ‘pequeno’ cos substantivos, sexa sinalando unha gradación de valor minguidor cos adxectivos². A minoración pode ir acompañada dun sentimento afectivo, quer positivo quer negativo. Tal sentimento afectivo constitúe un significado connotativo que, por veces, chega a borra-lo significado diminutivo (vid. González Ollé 1962: 22). Neste traballo non analizarei cál deses significados prima en cada caso nin tampouco estudiarei qué función da linguaxe das estudiaadas por Bühler (1967) predomina en cada exemplo³, senón que me limitarei a rexistrar tódolos significantes nominais con *-iñ-*, *-it-* e *-ic-* que non estean lexicalizados.

Os procesos morfolóxicos son aqueles procedementos que posúen as linguas para construír significantes de novas palabras (Pena 1990: 5-75; Pena 1991: 69-128; e Pena 1993: 217-281). A partir dunha determinada base⁴ de formación, pódense realizar dúas operacións básicas: engadir algo externo á base (afixación, composición) ou modificar internamente a base (repetición, substitución, permutación). Ademais existen outros dous tipos de procesos morfolóxicos: a subtracción e a conversión. Os procesos pódense combinar dentro dunha mesma palabra. Cada lingua selecciona tipos e combinacións de tipos. A afixación, proceso de adición que consiste en engadir un afixo, ofrece máis posibilidades de combinación e tamén permite repetila nunha mesma formación. Dentro da afixación, a sufixación é máis

---

² Así a todo, cómpre estudar con máis detalle o significado do chamado *diminutivo* cos adxectivos segundo estes expresen un concepto obxectivo dimensional (*pequeniño*), un concepto obxectivo de cor (*amareliño*), un concepto subxectivo de valoración (*malino*), un concepto subxectivo de inclinación humana (*celosino*), etc.

³ Freixeiro Mato (1996) estudiou nas obras rosalianas *Follas novas* e *Cantares gallegos* se en cada aparición do sufixo *-iñ-* se daban por separado ou conxuntamente as funcións da linguaxe propostas por Bühler (1967): a función referencial (diminución), a función expresiva (afección do emisor da mensaxe) e a función apelativa (interpelación ó receptor da mensaxe).

⁴ A *base* é aquela parte do significante dunha palabra susceptible de recibir un proceso de adición ou de modificación para crear unha nova palabra (Pena 1991: 73).

rendible cá prefixación. O afixo defínese por oposición á raíz, que é o significante común dunha palabra que resulta de elimina-los afixos. Os sufixos son afixos ou segmentos continuos que se sitúan despois da raíz ou doutro sufixo fronte ós prefixos que se colocan antes da raíz ou doutro prefixo. Os sufixos flexivos diferéncianse dos sufixos derivativos, en primeiro lugar, en que expresan as categorías gramaticais de xénero e de número nos substantivos e adxectivos e de modo, de tempo, de persoa e de número nos verbos e, en segundo lugar, en que non forman parte do tema, elemento este que resulta da eliminación dos afixos flexivos. Na sufixación derivativa das linguas románicas e do latín distínguese entre derivación heteroxénea e derivación homoxénea. Esta última caracterízase por non cambia-la clase ou a subclase de palabras, mentres que a derivación heteroxénea cambia a clase ou subclase de palabras. Pena (1991: 83-84) inclúe a sufixación apreciativa dentro da derivación homoxénea pois, dada unha base substantiva (*casa*), se se lle engade o sufixo *-iñ-*, a palabra resultante (*casiña*) non varía de clase, senón que continúa sendo un substantivo. Así mesmo, Pena atribúelle á sufixación apreciativa as seguintes características:

- a) Non selecciona a clase de palabra á cal pertence a base.
- b) Ten tendencia a aparecer despois dos sufixos de derivación heteroxénea.
- c) Pode aplicarse repetitivamente, aínda que con certos límites.

Pena emprega o termo *apreciativo* porque tal valor, que pode ser afectivo ou despectivo, é un dos significados destes sufixos. En cambio, os autores que usan o termo *diminutivo* salientan como básico o contido referencial empequenecedor, que é outro contido fundamental destes elementos. Na *Gramática galega* de Álvarez / Monteagudo / Regueira (1986: 81-90) evítase darlle preferencia a algún dos dous contidos, citados anteriormente, coa utilización da denominación *alterativo*. Segundo estes autores, os alterativos engaden especificacións de dimensión ou connotacións subxectivas á base, pero raramente crean palabras novas. Por contra, os outros sufixos derivativos crean palabras novas, que precisan unha entrada no dicionario. Os alterativos subdivídenos en diminutivos, aumentativos e despectivos e colocan as formas *-iñ-* e *-ic-* entre os sufixos alterativos diminutivos do galego estándar, pero non mencionan o sufixo *-it-*.

2. O sufixo *-iñ-o* / *-iñ-a*

O sufixo diminutivo galego por excelencia é *-iñ-o / -iñ-a*, como se pode observar no estudio de González Fernández (1978) sobre os sufixos nominais do galego actual; no estudio de Porto Dapena (1968) restrinxido a este sufixo e no libro de Freixeiro Mato (1996) sobre os diminutivos en galego. En xeral, en toda a bibliografía sobre este tema salientase a frecuencia de uso de *-iñ-o / -iñ-a* no galego actual.

No galego da zona que analizo, o sufixo *-iñ-* pode usarse con distintas clases de palabras. Así, este elemento pode engadirse a nomes, a verbos⁵ (*cuspiñar*) e, ocasionalmente, a indefinidos (*pouquiño*) e a adverbios (*a xeitiño*).

En canto á unión deste sufixo con nomes, este elemento únese tanto con adxectivos (*pequeniño, gordiño*) coma con substantivos. Dentro destes, engádesse a substantivos propios animados (*Manueliño, Lobiño⁶, Douradiña⁷...*) e a substantivos comúns e contables⁸, quer humanos (*neniño*) e animados non humanos (*burriño*), quer non animados (*casiña*).

A compatibilidade do sufixo *-iñ-* e, en xeral, dos sufixos diminutivos con substantivos propios merece unha reflexión á parte. Os substantivos propios e non animados, tales como *Exipto, Compostela*, etc., non se soldan co sufixo *-iñ-* nin con outros sufixos diminutivos, de non ser que se recategoricen como animados. Por contra, os substantivos propios animados, sexan humanos (*Manueliño*) ou non (*Lobiño, Douradiña*), admiten o sufixo *-iñ-*; agora ben, o signo resultante de tal unión, chamado *diminutivo*, non sempre expresa unha minoraición da palabra base. Para demostrar isto, válenme a palabra *Manueliño*, a cal se lle pode aplicar a unha persoa que mida dous metros e, por suposto, a calquera persoa que sexa adulta, e a palabra *Douradiña*, a cal pode nomear tanto a unha vaca grande coma a unha vaca pequena.

Algúns exemplos de diminutivos nominais con *-iñ-* pódense ver con máis claridade no seguinte cadro:

Sufixo	Base substantiva co	Base substantiva co	Base substantiva co	Base substantiva	Base adxectiva
--------	------------------------	------------------------	------------------------	---------------------	-------------------

⁵ Neste concello non rexistrei *-iñ-* unido a xerundios.

⁶ Substantivo propio que se pode aplicar, por exemplo, a un can chamado *Lobo*.

⁷ Substantivo propio que se pode empregar para referirse, por exemplo, a unha vaca que se chame *Dourada*.

⁸ Un substantivo que conteña o trazo de subcategorización [+ contable] tamén posúe o trazo [- abstracto]. Os substantivos abstractos só admiten un sufixo diminutivo que altere dimensionalmente a base se se recategorizan como concretos (vid. Freixeiro Mato 1996: 82-89; e Lázaro Mora 1977). Para máis información sobre os trazos de subcategorización véxase Chomsky (1971: 63-121) e Bosque (1983).

	trazo [+ propio] e [+ animado]	trazo [+ común], [+ contable] e [- animado]	trazo [+ común], [+ animado] e [- humano]	co trazo [+ común] e [+ humano]	
-iñ-o / -iñ-a	Manueliño	casiña	burriño	neniño	pequeniño

Co nome *pequeno* e co indefinido *pouco*, o sufixo *-iñ-o / -iñ-a* pódese acumular nunha mesma palabra con outros sufixos diminutivos: *pequeniño / piquiniño, pequechiño / piquichiño, pequerrechiño / piquirrichiño*⁹; *pouquiño, pouquechiño / pouquichiño, pouquerrechiño / pouquirrichiño*¹⁰.

Na análise das gravacións efectuadas, comprobei que o sufixo diminutivo máis usado era *-iñ-*. Así, por exemplo, en lugares coma Pepín, Piornedo e Sanguñedo este elemento é maioritario. En Pepín, as oito palabras orixinariamente diminutivas, rexistradas conteñen a forma *-iñ-* (*axudiña* –3 veces–, *arisquiña*¹¹, *papaiño, pouquiños, gargantiña, Estercadiña*¹²). En Piornedo, atopei once formas con *-iñ-* (*a xeitiño, firmiña, sobriños* ‘sobres pequenos’, *leitinho, bocadiño, saquiño, panciño* –3 veces–, *ruinciños, xamonciños*) e unha con *-ic-* (*maletica*). En Sanguñedo, aparece un único sufixo *-ic-* (*gharabaticos*) fronte a vinte e seis formas rematadas en *-iñ-* (*rapaciños, lobiños* –2 veces–, *pasiniños, carballiño, montonciño* –2 veces–, *tòrgheiriñas*¹³, *pouquiña, pròbiña, cerquiña* –4 veces–, *sòliña, finquiña, rapaciño, paghiña* –2 veces–, *regheiriño* –2 veces–, *pequeniño* –2 veces–, *ribeiriña* –2 veces–, *barreiriña*).

Sen embargo, no lugar de Monteveloso rexistro unha forte competencia de *-ic-*, pois sobre un total de catorce diminutivos temos sete con *-iñ-* (*maiorciño, plantiña, puebliño* –2 veces–, *rigòchèliño*¹⁴, *tòrghiño* ‘raíz da uz’, *zaramoquiño*¹⁵); seis con *-ic-* (*coròcica*¹⁶, *peque-*

⁹ Non se dá a combinación *pequenechiño*.

¹⁰ Non se dá a combinación *pouquenechiño*.

¹¹ Aparece na secuencia *unba arisquiña de sal*. *Arisquiña* ‘areíña’ é unha forma lexicalizada, pois non está vivo nesta fala o suposto primitivo *arisca, de *area*. A orixe de *arisco*, segundo Corominas e Pascual, pode ser incerta ou vir do portugués *arisco*. En castelán, *arisco* aplicase translaticamente ás persoas (vid. Corominas / Pascual sv. *arisco*).

¹² *A Estercadiña* é un topónimo do lugar de Ribas (Castrelo do Val).

¹³ É un derivado con gheada de *tòrqueira*, lugar onde abundan os *tòrgos* ‘raíces da uz’.

¹⁴ De *rigòchèlo* ‘regato’, forma que se pode analizar diacronicamente como *rig + och + el + o* = ‘rego + pequeno + pequeno + xénero masculino’.

¹⁵ De *zaramoco* ‘vulto dun pao’.

¹⁶ De *coròza* ‘vestimenta feita de xuncos para protexerse da chuva’.

nica, casica, novelòtica ‘becerra pequena’¹⁷, *buratica, tòcico*¹⁸), se ben un deles está lexicalizado (*tòcico*); e un con *-it-* (*casupita*¹⁹).

Por tanto, comparando o uso destes tres sufixos, pode inferir que *-iñ-* é o máis frecuente para a xente vella e a xente nova deste concello; *-ic-* é unha forma bastante usada polos vellos e, nalgúns sitios, tales coma Sanguñedo ou Veiga de Nostre, ten certo uso tamén entre persoas próximas ós corenta anos e a forma *-it-*, usada só polos vellos deste municipio, parece encamiñada a desaparecer.

Nesta zona, a distribución dos alomorfos *-iñ-* e *-ciñ-* responde a unha repartición condicionada foneticamente:

a) Úsase sempre *-ciñ-* cando a palabra base remata en ditongo ou en *-n*: *maiciña, irmauciño*²⁰, *canciño*. O galego estándar emprega sempre *-ciñ-* cando a palabra base remata en vocal tónica seguida de *-n* (*trenciño*) e admíteo cando a palabra base acaba en ditongo ou vocal tónica (*reiño / reiciño, pèiño / pèciño*)²¹. En portugués, sen embargo, as palabras terminadas en vocal tónica nasal ou ditongo sempre utilizan *-zinh-* (*orfãzinha, paizinho*)²².

b) Cando a palabra remata en vocal tónica, en *-r* e en *-l*, alternan *-ciñ-* e *-iñ-*, sendo *-ciñ-* a forma preferida: *pèciño (pèiño), cafêciño (cafêiño), mandilciño (mandiliño), fôlciño (fôliño), flor-ciña (floriña), parciño (pariño)*²³. Skorge (1956 / 1957: 86) afirma que no norte de Portugal se usa *-zinh-* para o diminutivo dos substantivos que rematan en *-l* e *-r*, mentres que no Algarve

---

¹⁷ *Novelòtica* é un derivado de *novelota* (cf. con *mozote*), palabra que semella lexicalizada co mesmo significado ca *becerra* e *novèla*. A análise diacrónica de *novelòtica* é *novèl-ot-ic-a* = ‘base + pequeno + pequeno + xénero feminino’. O sufixo *-ot-e / -ot-a* foi orixinariamente diminutivo tal e como se observa no elemento *-ot-* de *barrote* (vid. Hanssen 1913: 122). No galego actual, o sufixo *-ot-e / -ot-a* é productivo como aumentativo e como despectivo con substantivos (*librote, cabalote, amigote*) e con adxectivos (*pequenote*). O paso dun sentido diminutivo a outro aumentativo puido deberse a que a vocal *o* é común nos sufixos aumentativos (vid. Michaëlis de Vasconcelos 1946: 78).

¹⁸ *Tòcico* é unha forma lexicalizada que significa ‘anaquiño de madeira’, xa que non existe o suposto primitivo *τοζο. Se *tòcico* fose orixinariamente diminutivo de *tovo* esperaríamos *toquico, e ademais debería ter vocal pretónica media pechada.

¹⁹ De *casupa* ‘choza’ (cf. Xove sv. *casopa*).

²⁰ O diminutivo de *irmá* é *irmaciña*, como o de *mazá* é *mazaciña*.

²¹ Vid. Álvarez / Monteagudo / Regueira (1986: 84).

²² Vid. Vázquez Cuesta / Luz (1983: 379-380).

²³ Saco Arce (1868: 47) informaba de que, para o galego común, os diminutivos de *caravel* e *altar* eran *caraveliño* e *altariño*.

e no Alentejo se usan formas en *-inh-*. Os datos do concello de Castrelo do Val, case lindante con Chaves, coinciden cos datos proporcionados por Skorge para o norte de Portugal. Por iso, non concordo con Freixeiro Mato (1996: 92), quen parece atribuír *florciña* a castelanismo cando di «a presenza do alomorfe *-ciño* pode darse noutros casos como [...] *floriña / florciña*, talvez influídos polo español, pois nesta lingua o uso dos interfixos²⁴ *-c-*, *-ec-* é bastante frecuente». Por outra parte, Cunha / Cintra (1984: 93) aseveran que «não é fácil indicar as razões que comandam a escolha entre *-inho* e *-zinho*». Estes gramáticos tamén sosteñen que a linguaxe culta portuguesa prefere as formas con *-zinh-* para manter íntegra a pronuncia da palabra derivante, mentres que a linguaxe popular portuguesa tende a usar *-inh-*. Ó meu ver, a preferencia por *-ciñ-* da fala de Castrelo do Val non responde a unha tendencia cultista, pois os meus informantes son falantes non cultivados.

c) No resto dos casos emprégase *-iñ-*: *burriño*, *saiña*. Nestes casos, o brasileiro prefere *-zinh-* (*pobrezinho*)²⁵ e o portugués tamén pode utilizar *-zinh-*, como se constata en Garrett (*gravezinhas*) e en Eça de Queiroz (*nomezinho*, *notazinhas*)²⁶.

En resumo, o brasileiro prefere *-zinh-* sempre; o portugués parece que está expandindo *-zinh-* a tódolos contextos, aínda que os gramáticos non o recomendan nos casos arriba citados (*burrinho*, *sainha*); o galego estándar esixe *-ciñ-* cando a palabra base remata en vocal tónica seguida de *-n* (*trenciño*) e admíteo cando a palabra base remata en ditongo ou vocal tónica (*reiciño*, *pèciño*); e o galego de Castrelo do Val usa *-ciñ-* en máis contextos có galego estándar (*florciña*, *folciño*). Comparando todos estes datos, creo que a gramática normativa²⁷ do galego non debe sancionar como incorrectos os usos de *-ciñ-* que se dan neste concello, pois, se non os permite, prohibirá elementos

---

²⁴ Este autor usa o concepto de *interfixo* de Malkiel (1958: 107-199), quen define o interfixo como un segmento autónomo carente de significado e de acento, que aparece entre o radical e o sufixo dalgúns derivados e que vale para evitar hiatos, conserva-lo acento no radical e eliminar homonimias e secuencias cacofónicas. En cambio, Pena (1991: 70-78) entende o interfixo como aquel afixo que se intercala entre dúas raíces ou temas nun tema composto e cita como exemplo o *-i-* do composto castelán *pel-i-rrajo*. Tal vocal constitúe para García-Lozano (1993) un morfema de enlace coa única función de mostra-la unión das partes compoñentes.

²⁵ Vid. Ali (1971: 54-55).

²⁶ Cito por Lapa (1979: 108-113).

²⁷ Cito por Lapa (1979: 108-113).

que están vivos nesta fala e que posiblemente amplíen os seus contextos, segundo nos ensinan o portugués e o brasileiro.

3. O sufixo *-it-o* / *-it-a*

Álvarez / Monteagudo / Regueira (1986: 81-90) non recollen na súa gramática galega como diminutivo o sufixo *-it-o* / *-it-a* e esta circunstancia motivoume a escribir este artigo. Tampouco Freixeiro Mato (1996) menta este elemento. Por outra parte, González Fernández (1978: 28), nun traballo sobre os sufixos nominais do galego actual, atribúe a castelanismo o uso do elemento *-it-* en *bailecito* e *cabrito* e asevera que é moi corrente con nomes propios.

Menéndez Pidal (1904: 234) afirma que o sufixo *-it-* non é de orixe latina. Hanssen (1913: 121-155) e Nunes (1945: 387) coinciden en considerar que este elemento ten unha orixe escura e non latina. A mellor hipótese etimolóxica sobre este sufixo semella se-la de Diez. Segundo este autor, a terminación *-it-* (< -ITTU) puido principiar polos nomes propios e ter orixe xermánica (cit. por Hanssen 1913: 151; vid. tamén Piel / Kremer 1976: 341, “IT(T)US”), e a partir de aí estenderíase ós nomes comúns, en competencia con outros sufixos diminutivos, con maior ou menor éxito dependendo das zonas dialectais. Por mor de ser *-it-* un elemento do cal se descoñece a orixe e por mor de ser un sufixo usado máis polos vellos deste concello ca polos novos, creo que é conveniente estudar este afixo coma se fose galego.

Os gramáticos galegos centraron a descrición sobre os diminutivos no sufixo *-iñ-*, sufixo maioritario, autóctono e de orixe latina, segundo Nunes (1945: 379-380), e, en menor medida, tamén citaron a *-ic-*. A ausencia de *-it-* na maioría dos estudos sobre a diminución en galego débese, probablemente, á súa coincidencia formal co diminutivo maioritario en castelán. Non obstante, os gramáticos portugueses sempre destacaron que *-it-* era o segundo sufixo diminutivo máis frecuente en portugués (vid. Cunha / Cintra 1984: 92-95; e Vázquez Cuesta / Luz 1983: 379-380).

Unha vez establecido que o sufixo *-it-o* / *-it-a*, de orixe incerta, non é necesariamente un castelanismo, analizo os exemplos coa terminación *-it-* recollidos neste concello.

Furquita ‘gancha de madeira con dous gallos’, rexistrada nos lugares de Campobeceros, Veiga de Nostre, Monteveloso e Piornedo, designa un apeiro que non é necesariamente de tamaño pequeno e, por tanto, é unha forma lexicalizada, xa que os falantes, ó usala, non pensan nun diminutivo de *forca*, palabra descoñecida hoxe nesta zona.

Tamén está lexicalizado o vocábulo *librito* ‘mazo de papel de fumar’, que se escoita en todo o concello de Castrelo do Val (cf. co diminutivo máis frecuente de *libro*, *libriño* ‘libro pequeno’).

As palabras *saquito* e *saquita*, rexistradas en Campobeceros, Veiga de Nostre e Piornedo, significan primeiramente ‘saco ou saca pequena’ e, dado que a merenda se levaba ó monte nun saco pequeno, *saquito* / *saquita* pasou a significar ‘bolsa para leva-la merenda ó monte’ iniciando así un camiño cara á lexicalización, que semella aínda non consolidada.

Co mesmo significado ca *saquita* rexístrase *falquita*, palabra introducida en Campobeceros por persoas que viñeron de Entrecinsa (Vilariño de Conso, Ourense). *Falquita* é unha forma lexicalizada hoxe en día, pois non existe *falca*²⁸.

Casupita, rexistrada en Monteveloso, constitúe un exemplo claro de diminutivo de *casupa*²⁹. Igualmente, as palabras *gatito* e *nena*³⁰, recollidas en Campobeceros, son diminutivos de *gato* e *nena*, respectivamente.

Hoxe en día, *cabrita*, voz recollida en todo o concello, ten un significado especializado como ‘cría da cabra ata que deixa de mamar’³¹ e, por iso, debe ser considerada unha forma lexicalizada cunha entrada á parte no dicionario (cf. con *cabriña* ‘cabra pequena’, diminutivo de *cabra*). Así a todo, é problemática a orixe do sufixo de *cabrito*; Corominas e Pascual documéntano dende a Idade Media e pensan que pode derivar dun participio latino, axudado polo sufixo diminutivo *-it-* (Corominas / Pascual sv. *cabra*). Matizando as ideas de Corominas e Pascual, penso que non é descartable que a orixe de *cabrito* / *cabrita* estea no sufixo diminutivo *-it-*, pois pregunto eu: ¿cal foi a axuda do sufixo diminutivo para consolidar estas formas?, ¿non será o sufixo diminutivo a orixe destas palabras?

En canto ós nomes de persoa, a presenza de *-it-* con eles está rexistrada en Castrelo do Val (*Lucita*, *Francisquito*, *Isabelita*, etc.), na Terra Chá (Regueira 1989: 137-245) e, en xeral, en toda Galicia. No uso progresivo deste elemento con nomes asemade propios e humanos parece axuda-lo feito de que sexa o diminutivo maioritario en castelán. Se ben este mesmo motivo, ser un sufixo moi frecuente en castelán, pode facer mingua-lo seu emprego en galego, xa que os usuarios poden

---

²⁸ Cf. no portugués do Alentejo *falca*, ‘pedazo o rebanada de pan’ e ‘acto de pedir limosna’ (cit. por Corominas / Pascual sv. *falca*).

²⁹ Esta palabra é unha variante de *casopa* (vid. Xove sv. *casopa*).

³⁰ Este vocábulo úsase algunhas veces despectivamente para referirse a un ser humano de sexo masculino.

³¹ Cf. Xove sv. *cabra*; e Xove sv. *cabrito*, *-ta*.

chegar a interpretalo coma un elemento alleo. Así, incluso se dá o caso de falantes que, aínda que usan *-it-* nas súas conversas, afirman descoñecelo cando se lles pregunta por el.

Nesta zona, tamén existen derivados con *-it-* de bases adxectivas: *pequenito*, vocábulo rexistrado en Campobecerros, Veiga de Nostre, Castelo do Val, Monteveloso e Piornedo, é un diminutivo de *pequeno*; *finiquito* ‘delgadiño’, rexistrado en Campobecerros e Veiga de Nostre, constitúe un caso de acumulación de sufixos diminutivos pois o sufixo *-it-* engádese a *finico*, palabra formada coa base *fin-* e o sufixo diminutivo *-ic-* (cf. Freixeiro Mato 1996: 82-89); *rubita*, vocábulo existente en tódolos lugares do municipio, é un diminutivo de *rubia* que se aplica ás persoas, ós animais e ás patacas e o diminutivo *rubito* difire de *rubita* en que non pode aplicarse ás patacas.

Tamén se empregan, en tódolos lugares deste concello, os intensificadores *curioso*, *limpito*, *todito* e *nadita*. A enfatización dunha calidade (*curioso*, *limpito*) ou dunha cantidade indefinida (*todito*, *nadita*) co significante diminutivo débese a que a base adxectiva (*curioso*, *limpo*) e a base indefinida (*todo*, *nada*) carecen dunha gradación de intensidade. Como consecuencia, o signo diminutivo perde o valor denotativo (‘pequeno’, ‘en pouca cantidade’, ‘en menor intensidade’, etc.) e pasa a ter exclusivamente un valor connotativo, nestes casos positivo (Lázaro Mora: 1993). Exemplificando con *limpo*, este adxectivo expresa perfectividade, segundo Bosque (1989: 171-176), xa que non designa unha propiedade intrínseca dunha entidade, senón o resultado da acción de limpar. Deste modo, o adxectivo *limpo* indica unha acción acabada, semellante á denotada polo participio *limpado*, e, ó ser un adxectivo perfectivo, non pode sufrir unha variación gradativa coma a que padece, por exemplo, o adxectivo dimensional *grande*.

Ademais dos exemplos xa apuntados, nesta fala tamén aparecen posibles castelanismos, presentes tamén noutras zonas dialectais do galego, tales como *bonito*³², *enterito*³³ e *blanquita*³⁴.

---

³² En portugués, Cunha documenta a palabra *bonito* no século XVI e atribúea a probable castelanismo (vid. Cunha sv. *bonito*). De tódolos xeitos, *bonito*, ó non derivar da forma castelá *bueno*, debeu substituír xa no latín ó diminutivo de *BONUS bellus* e despois sufriu unha evolución semántica que o levou a significar ‘lindo’ (vid. Corominas / Pascual sv. *bueno*). Hoxe en día, *bonito* lexicalizouse tanto en castelán coma en galego e, en consecuencia, en ambas a dúas linguas, figura cunha entrada á parte no dicionario e tamén admite un auténtico sufixo derivativo diminutivo: en castelán, *bonitillo*, *bonitico* e, en galego, *bonitiño*, *bonítico*. Por outra parte, convén lembrar que o rexeitamento fonético a unha secuencia con dous *t* seguidos bloquea a proliferación do diminutivo *bonitito* (vid. Lázaro Mora 1993).

³³ É moi frecuente a expresión *enterito i entamado* ‘completamente, por completo’ ou ‘terminado e preparado’. Cf. co castelán *tamo* ‘paja menuda’, de orixe incerta ou quizá forma prerromana (vid. Corominas / Pascual sv. *tamo*).

En síntese, na fala dos vellos desta zona, o sufixo diminutivo *-it-* sóldase a substantivos co trazo [+ propio] e [+ animado], tales como *Lucita*, *Francisquito*, *Lobito*³⁵, *Perlita*³⁶, etc.; a substantivos cos trazos [+ común], [+ contable] e [- animado], tales como *casupita*; a substantivos cos trazos [+ común], [+ animado] e [- humano], tales como *gatito*; a substantivos cos trazos [+ común] e [+ humano], tales como *mocito*, *nenita*; a adxectivos (*pequenito*, *finiquito*, *rubito*, *rubita*, etc.) e, en menor medida, a algúns indefinidos (*todito*). Por outra parte, as formas lexicalizadas que conteñen *-it-* (*furquita*, *falquita*, *cabrito*, *cabrita*, *librito*, etc.) demostran a vitalidade deste sufixo no pasado. Fronte ós vellos desta comarca, os novos de Castrelo do Val case non empregan *-it-* con valor diminutivo, e, en caso de utilizar formas coa terminación *-it-*, estas atópanse lexicalizadas ou en vías de lexicalización.

Os exemplos de diminutivos nominais con *-it-* pódense ver con máis nitidez no seguinte cadro:

---

³⁴ A forma *branco*, usada só por algúns vellos deste municipio, foi substituída por *blanco*. Sobre *blanco* faise *blanquito* e sobre *blanca* faise *blanquita*. Esta última pode substantivarse ó designar unha clase de patacas, chamadas nesta zona *patatas de Quènebre*, deturpación de *Kennebeck*.

³⁵ Diminutivo de *Lobo*, nome propio usual para denominar cans nesta zona.

³⁶ O diminutivo *Perlita* derivase do nome propio *Perla*, habitual nesta zona para nomear ás cadelas.

Sufixo	Base substantiva co trazo [+ propio] e [+ animado]	Base substantiva co trazo [+ común], [+ contable] e [- animado]	Base substantiva co trazo [+ común], [+ animado] e [- humano]	Base substantiva co trazo [+ común] e [+ humano]	Base adxectiva
-it-o / -it-a	Lucita	casupita	gatito	mocito	pequenito

Ante o feito de que nesta zona o sufixo *-it-* perviva como diminutivo, penso que este afixo debe introducirse na gramática descriptiva do galego estándar actual, pois constitúe unha alternativa expresiva para a diminución. A favor desta petición tamén actúan os datos da Terra Chá; así, Regueira (1989: 137-245) na súa tese de doutoramento sobre a fala daquela zona documenta este elemento cun valor diminutivo no substantivo *parrochita*, nas formas lexicalizadas *cabrito*, *forquito* / *forquita*, *pedrita* ‘pedra de froita’ e nos adxectivos *clarito* e *delgadito*. Ademais, Regueira tamén recolleu substantivos e adxectivos que presentan *-it-* con valor intensificador; entre os substantivos cita *coidadito* e entre os adxectivos menta *caladitos*, *sequito*, *enterito*.

4. O sufixo *-ic-o* / *-ic-a*

Porto Dapena (1977: 143) no seu libro sobre a fala da comarca ferrolá rexistra *-ic-* en Vilaboa competindo con *-iñ-*, sobre todo en función diminutiva. Nos demais lugares di que ten un emprego moi restrinxido –só nalgunhas palabras–, sendo, polo demais, propio de persoas moi vellas. Álvarez / Monteagudo / Regueira (1986: 85-93) clasifican este sufixo non latino de orixe incerta³⁷ entre os sufixos iterativos diminutivos e non o catalogan entre os despectivos.

Por contra, González Fernández (1978: 26-28) dálle a este sufixo un valor diminutivo ou despectivo dependendo do contexto. A citada autora tamén afirma que na zona de Valdeorras e límite con León o diminutivo usual é *-ic-* e que unicamente usan *-iñ-* afectivamente. Así mesmo, Regueira (1989: 187-245) recolle este sufixo na fala da Terra Chá atribuíndolle unhas veces valor diminutivo e outras pexorativo incluso nas mesmas formacións (*leirico*, *nòvica*). Tamén

---

³⁷ Vid. Hanssen (1913: 121-155); Menéndez Pidal (1904: 234) e Nunes (1945: 387). Este último autor defende que a orixe do sufixo *-ic-* como significante que expresa a diminución e o cariño tanto con nomes propios coma con nomes comúns e adxectivos está nos nomes propios non latinos, especialmente de mulleres, terminados en *-icu* que apareceron en diversas inscricións da época imperial.

sinala Regueira que a forma feminina, sobre todo a plural, se emprega para crear apelativos ridiculizadores referidos a persoa, principalmente a homes (*caguicas*, *conicas* ‘pusilánime’). Este aparente feminino plural é tan productivo no concello de Castrelo do Val (*choricas*, *mexericas*, *roñicas*, *caguicas*, *conicas*, etc.) coma no resto do galego. O elemento *-icas*, que acostuma soldarse a bases verbais (*cagar*) para transcategorizalas en adxectivos (*caguicas*), dotados dun valor despectivo, merecería un estudio á parte. Aquí só quero apuntar que cómpre distingui-lo sufixo de derivación heteroxénea *-icas* do sufixo de derivación homoxénea *-ic-*. O primeiro, *-icas*, crea adxectivos (*caguicas*, *choricas*, *mexericas*) a partir de bases verbais (*cagar*, *choricar*, *mexericar*); o segundo, *-ic-*, non muda a clase categorial da base pois sobre o adxectivo *conas* faise *conicas* e sobre o adxectivo *roñas* faise *roñicas*.

As gramáticas portuguesas non coinciden á hora de analiza-lo sufixo *-ic-*. Vázquez Cuesta / Luz (1983: 379) consideran que *-ic-* (*burrico*) ten un valor despectivo. Cunha / Cintra (1984: 94) pensan que non ten valor pexorativo e din que aparece con substantivos comúns (*abanico*, *amorico*, *burrico*) e con nomes propios (*Anica*, *Joanico*).

Na fala do concello de Castrelo do Val, o sufixo *-ic-o / -ic-a* aparece con valor diminutivo, pois refírese a elementos pequenos con respecto á base substantiva (*murico* ‘muro pequeno’, *cachico* ‘cacho pequeno’, *mocico* ‘mozo pequeno’) ou sinala unha aminoración da gradación expresada pola base adxectiva (*pequenico* ‘menos ca pequeno’). No caso de ter unha connotación subxectiva, esta, en principio, pode ser positiva ou negativa dependendo da vontade do falante. Non obstante, é evidente que *casica* se presta a adquirir connotacións negativas mellor ou antes ca *casiña*.

O lugar do concello onde máis abunda o sufixo *-ic-* é Monteveloso, onde recollín seis formas con *-ic-* (*coròcica*, *pequenica*, *casica*, *novelòtica*, *buratica* e *tòcico*, vid. *supra*, o sufixo *-iñ-o / -iñ-a*) sobre catorce diminutivos rexistrados nas gravacións. Entre os falantes vellos, o sufixo *-ic-* mostra unha gran vitalidade nos lugares de Monteveloso, Campobecerros, Veiga de Nostre e Sanguñedo. Nestes dous lugares últimos este sufixo ten certo uso entre a poboación próxima ós corenta anos. Todos estes datos fanme pensar que en Castrelo do Val pervivirá durante bastante tempo o sufixo *-ic-o / -ic-a*, como alternativa á forma *-iñ-*, para a expresión da diminución tanto con bases substantivas co trazo [+ común] tales como *murico*, *mulica*³⁸ ‘mula pequena’ e *mocico* como con bases adxectivas (*novica*). En

---

³⁸ Palabra recollida en Campobecerros, Veiga de Nostre e Sanguñedo.

cambio, o sufixo *-ic-o / -ic-a* unido con bases substantivas co trazo [+ propio] e [+ animado] é menos frecuente, incluso nos lugares de Veiga de Nostre e Sanguñedo, cós sufixos *-iñ-* e *-it-*. Con isto quero dicir que os nomes propios referidos á persoas ou á animais son remisos a acepta-lo sufixo *-ic-*.

No seguinte cadro, recóllense con máis claridade algúns diminutivos nominais con *-ic-*:

Sufixo	Base substantiva co trazo [+ propio] e [+ animado]	Base substantiva co trazo [+ común], [+ contable] e [- animado]	Base substantiva co trazo [+ común], [+ animado] e [- humano]	Base substantiva co trazo [+ común] e [+ humano]	Base adxectiva
<i>-ic-o / -ic-a</i>	Isabelica	murico	novelòtica	mocico	pequenica

5. Conclusións

Para terminar, recapitulo o visto. En primeiro lugar, estudiei o sufixo *-iñ-o / -iñ-a* na fala do concello de Castrelo do Val e afirmei que era o sufixo diminutivo maioritario, coincidindo nisto co galego estándar. En segundo lugar, observei que a distribución de *-iñ-* e *-ciñ-* na zona estudada respondía a un condicionamento fonético non coincidente co formulado para o galego estándar; á vista destes resultados, creo que se deben realizar máis estudos descritivos sobre diferentes falas para non incorrer no erro de proscibir certos usos que, ademais de seren autenticamente galegos, adoitan ser frecuentes (*flor-ciña*, *mandilciño*). Con isto, quero dicir que convén describir con rigor tódalas variedades do galego antes de elabora-la correspondente gramática prescritiva. En terceiro lugar, mostrei o sufixo *-it-o / -it-a* coma un sufixo autóctono e activo na fala das persoas de idade deste concello e, a pesar de ser un elemento que está desaparecendo, considere que o galego estándar debía habilitalo como alternativa para a expresión da diminución ou, polo menos, non prohibilo. Por último, constatei que o sufixo *-ic-o / -ic-a* posuía para as persoas vellas desta zona un valor fundamentalmente minorativo e que mostraba bastante vitalidade entre as persoas de mediana idade, que teñen arredor de corenta anos, en dous lugares do municipio, Veiga de Nostre e Sanguñedo.

Referencias bibliográficas

- Ali, M. Said (1971): *Gramática Histórica da Língua Portuguêsa*. Rio de Janeiro: Livraria Acadêmica. 10ª ed.
- Alonso Núñez, A. S. (1995): “Notas sobre a fala de Campobecerros”, *Cadernos de Lingua* 11, 103-127.
- Álvarez Blanco, R. (1994): “Gramática descriptiva e gramática prescriptiva”, *Cadernos de Lingua* 10, 19-35.
- Álvarez, R. / Monteagudo, H. / Regueira, X. L. (1986): *Gramática galega*. Vigo: Galaxia.
- Bosque, I. (1983): “Clases de nombres comunes”, en *Serta Philologica. F. Lázaro Carreter*. Madrid: Cátedra, 75-88.
- Bosque, I. (1989): *Las categorías gramaticales. Relaciones y diferencias*. Madrid: Síntesis.
- Bühler, K. (1967): *Teoría del lenguaje*. Madrid: Selecta de Revista de Occidente.
- Chomsky, N. (1971): *Aspectos de la teoría de la sintaxis*, (introducción, versión, notas y apéndice de C. P. Otero). Madrid: Aguilar.
- Corominas, J. / Pascual, J. A. (1980-1991): *Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico*. 6 vols. Madrid: Gredos.
- Cunha, A. G. da (1982): *Dicionário etimológico Nova Fronteira da Língua Portuguesa*. Rio de Janeiro: Nova Fronteira.
- Cunha, C. / Cintra, L. F. Lindley (1984): *Nova gramática do português contemporâneo*. Lisboa: Sá da Costa.
- Fernández Rei, F. (1990): *Dialectoloxía da lingua galega*. Vigo: Xerais.
- Freixeiro Mato, X. R. (1996): *Os diminutivos en galego*. Vigo: A Nosa Terra.
- García-Lozano, F. (1993): “Los compuestos de sustantivo + adjetivo del tipo *pelirrojo*”, en Soledad Varela (ed.), *La formación de palabras*. Madrid: Taurus, 205-214.
- González Fernández, I. (1978): *Sufijos nominales en el gallego actual*. Anexo 11 de *Verba*.
- González Ollé, F. (1962): *Los sufijos diminutivos en castellano medieval*. Anejo LXXV de *RFE*.
- Hanssen, F. (1913): *Gramática histórica de la lengua castellana*. Halle: Niemeyer.
- Lapa, M. Rodrigues (1979): *Estilística da língua portuguesa*. Coimbra: Coimbra Editora. 10ª ed.
- Lázaro Mora, F. A. (1977): “Morfología de los sufijos diminutivos *-ito(a)*, *-ico(a)*, *-illo(a)*”, *Verba* 4, 115-127.

- Lázaro Mora, F. [A.] (1993): “Compatibilidad entre lexemas nominales y sufijos diminutivos”, en Soledad Varela (ed.), *La formación de palabras*. Madrid: Taurus, 303-315.
- Malkiel, Y. (1958): “Los interfijos hispánicos. Problema de lingüística histórica y estructural”, en Diego Catalán (ed.), *Miscelánea Homenaje a André Martinet. Vol. 2: Estructuralismo e historia*. La Laguna: Ediciones de la Universidad, 107-199.
- Menéndez Pidal, R. (1904): *Manual de gramática histórica española*. Madrid: Espasa-Calpe.
- Michaëlis de Vasconcelos, C. (1946): *Lições de Filologia portuguesa, seguidas das Lições Práticas de Português Arcaico*. Lisboa: Dinalivro.
- Nunes, J. J. (1945): *Compêndio de gramática histórica portuguesa. Fonética, Morfologia*. Lisboa: Livraria Clássica Ed. 3ª ed.
- Pena, J. (1990): “Sobre los modelos de descripción en morfología”, *Verba* 17, 5-75.
- Pena, J. (1991): “La palabra: estructura y procesos morfológicos”, *Verba* 18, 69-128.
- Pena, J. (1993): “La formación de verbos en español: la sufijación verbal”, en Soledad Varela (ed.), *La formación de palabras*. Madrid: Taurus, 217-281.
- Piel, J. M. / Kremer, D. (1976): *Hispano-Gotisches Namenbuch*. Heidelberg: Carl Winter.
- Porto Dapena, J. A. (1977): *El gallego hablado en la comarca ferrolana*. Anexo 9 de *Verba*.
- Porto Dapena, X. A. (1968): “Estudo morfo-semántico do apreciativo galego. ¿O sufixo *-iño*, diminutivo garimoso?”, *Grial* 22, 412-424.
- Regueira, X. L. (1989): *A fala do norte da Terra Cha. Estudio descriptivo*. Tese de doutoramento (inérita). Universidade de Santiago de Compostela.
- Rodríguez González, E. (1958-1961): *Diccionario enciclopédico gallego-castellano. I, A-CH, II, D-M, III, P-Z*. Vigo: Galaxia.
- Saco Arce, J. A. (1868): *Gramática Gallega*. Lugo: Imprenta de Soto Freire.
- Skorge, S. (1956-1957): “Os sufixos diminutivos em português”, *Boletim de Filologia* 16, 50-90 e 222-305.
- Vázquez Cuesta, P. / Luz, A. Mendes da (1983): *Gramática da Língua Portuguesa*. Lisboa: Edições 70.
- Xove, X. (dir.) (1995): *Diccionario da lingua galega*. Vigo: Obradoiro / Santillana.